

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

**عادت ستیزی معنایی در نثر عرفانی با تأکید بر
تمهیدات، تذکره الاولیاء و اسرار التوحید**

سمیه گنجی

استاد راهنما:

دکتر محسن حسینی مؤخر

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا حسینی جلیلیان ۱۰ / ۳ / ۱۳۸۸

اداره انتشارات مرکز علمی زبان
تعمیرات

پاییز-۱۳۸۷

۱۱۳۵۰۱

صور تجلسه ی ارزشیابی پایان نامه ی کارشناسی ارشد

جلسه ی دفاع از پایان نامه ی کارشناسی ارشد خانم سمیه گنجی

تحت عنوان: عادت ستیزی معنایی در نثر عرفانی با تأکید بر تمهیدات، تذکره الأولیاء و اسرار التوحید

در ساعت ۲ بعد از ظهر روز دوشنبه مورخ... ۱۳۸۷/۸/۲۷.... در دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان برگزار گردید. هیأت داوران بر اساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان نامه، استماع دفاعیه و نحوه ی پاسخگویی به سوال ها، پایان نامه ی ایشان را برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد در رشته ی زبان و ادبیات فارسی معادل با چهار واحد با نمره ی (به حروف)..... لغزیده نام (به عدد)..... ۱۹۰۰..... و با درجه ی محاسبه مورد تصویب قرار داد

هیأت داوران

استاد راهنما: دکتر محسن حسینی

استاد مشاور: دکتر محمد رضا حسینی جلیلیان

داور داخلی: دکتر علی حیدری

داور خارجی: دکتر تیمور مالمیر

امضاء

مرتبه علمی

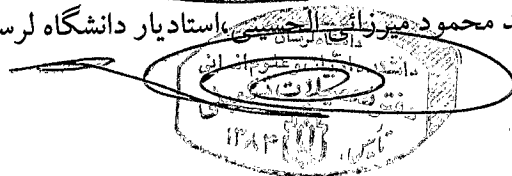
استاد یار دانشگاه لرستان

استاد یار دانشگاه لرستان

استاد یار دانشگاه لرستان

استاد یار دانشگاه لرستان

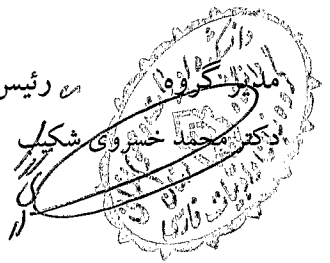
نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده ادبیات: دکتر سید محمود میرزایی حسینی، استادیار دانشگاه لرستان

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه

دکتر ناصر اکبری
"دانشگاه لرستان"

رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی

..... تاریخ:
..... شماره:
..... پیوست:

Copyright © Lorestan university, 2008

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or other ways, without the prior written permission of the Lorestan university.

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

(عنكبوت ۶۹)

با نهایت تشکر و امتنان از آقای دکتر محسن حسینی مؤخر استاد محترم راهنما، و جناب آقای دکتر محمدرضا حسینی جلیلیان، استاد محترم مشاور و سپاس فراوان از گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه لرستان و کلیه عزیزانی که در طی نگارش این پایان نامه مرا یاری کردند

تقدیم به:

پدرم، آن سترگ کوه زندگی ام که آرامش و صبر را به من آموخت

و مادرم، آن شکفته گل امیدم که مهر را در کالبد وجودم

جاری ساخت

و تقدیم

آن یگانه ترین، او که لحظه های بودنش

سرسشارترین عاشقانه هاست.

به پاس محبت هایش

چکیده

بخش بزرگی از ادبیت آثار شاعرانه نثر فارسی، ناشی از هنجارگریزی ها و عادت ستیزی های معنایی ناشی از نگاه خاص هنرمندانه به هستی است. سخن گفتن از مکاشفه ها، واقعه های روحانی که در کش برای دیگران دشوار است و طرح اندیشه هایی که با نظام فکری و اعتقادی مردمان عصر متفاوت است. که در مواردی چون: تأویلات شگرف از آیات و احادیث، برداشت های دیگرگون از دین و شریعت، مضامین شعری، پدیده های عادی روزمره و غیره نمود می یابد.

در این پایان نامه به طبقه بندی عادت ستیزی های معنایی آثار منتخب، بر اساس نوع نگاه عرفا به دین، جهان هستی، انسان و زبان و ادبیات، پرداخته ایم. به طور کلی عادت ستیزی معنایی در تمام این آثار با بسآمد متفاوت، مشهود است و از مهم ترین عوامل غافل گیری هنری و ایجاد شگفتی در مخاطب محسوب می شود. به طور مثال در تمهیدات تأویل های شگفت از آیات و احادیث و مناسک دینی و مذهبی، به عادت ستیزی معنایی منجر شده است. حال آن که در اسرارالتوحید برداشت های هنرمندانه از عناصر زندگی عادی و در تذکره الاولیا بیان افکار و آرزوهای خلاف آمد و ایراد کرامات و مکاشفات مشایخ، از عوامل ایجاد عادت ستیزی معنایی در متن به شمار می آیند.

کلید واژه ها: هنجارگریزی / عادت ستیزی معنایی / نثر عرفانی / تمهیدات / اسرارالتوحید / تذکره

الاولیا

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول (کلیات تحقیق)
۲	۱-۱- بیان مسأله
۲	۲-۱- تعریف مفاهیم تحقیق
۳	۳-۱- سئوالات تحقیق
۳	۴-۱- فرضیات تحقیق
۴	۵-۱- پیشینه موضوع و سوابق مربوط
۵	۶-۱- ضرورت ها و اهداف تحقیق
۶	فصل دوم (مقدمات و تعاریف)
۷	۱-۲- عرفان و تجربه عرفانی
۱۱	۲-۲- زبان و نگاه عارفانه
۱۵	۳-۲- عادت ستیزی عارفانه
۱۹	۴-۲- مفهوم عادت ستیزی معنایی
۲۴	۵-۲- انواع عادت ستیزی معنایی
۲۶	۶-۲- عادت ستیزی معنایی در ادبیات و نقد ادبی جدید
۲۸	۷-۲- آشنایی زدایی

۳۵	۲-۸-آشنایی زدایی همان رستاخیز واژگان
۳۸	۲-۹-آشنایی زدایی از دیدگاه منطقیون مسلمان
۴۶	فصل سوم (عادت ستیزی معنایی در نثر عرفانی)
۴۶	۳-۱-بخش اول (عادت ستیزی معنایی در تمهیدات)
۴۷	۳-۱-۱-تمهیدات
۴۹	۳-۱-۲-نگاه عادت ستیزانه به دین و شریعت
۵۱	الف-تأویل شگرف آیات قرآنی و احادیث و روایات و اقوال بزرگان
۵۷	ب-برداشت عادت ستیزانه از ارکان و مناسک دینی
۶۰	پ-شطیحات عرفا و گستاخی های عارفانه
۶۴	ت-افکار غیر معمول در حوزه دین
۷۲	ستایش ابلیس و مطرح کردن نور سیاه و سفید
۷۴	۳-۱-۳-نگاه عادت ستیزانه به هستی و زندگی روزمره
۷۵	۳-۱-۴-نگاه عادت ستیزانه به انسان
۷۶	الف-تعلقات باطنی، آرزوها و ایده ها و ایراد افکار خلاف آمد عادت
۸۱	ب-بیان تجربیات روحی عمیق و مکاشفات و کرامت ها
۸۶	۳-۱-۵-نگاه عادت ستیزانه به زبان و ادبیات

- ۹۱ ۲-۳-بخش دوم (عادت ستیزی معنایی در اسرار التوحید)
- ۹۲ ۱-۲-۳-اسرار التوحید
- ۹۴ ۲-۲-۳-نگاه عادت ستیزانه به دین و شریعت
- ۹۶ الف- تأویل شگرف آیات قرآنی و احادیث و روایات و اقوال بزرگان
- ۹۷ ب- برداشت های عادت ستیزانه از ارکان و مناسک دینی
- ۹۸ پ- شطحیات عارفانه
- ۱۰۳ ت- افکار غیر معمول در حوزه دین و شریعت
- ۱۰۵ ۳-۲-۳-نگاه عادت ستیزانه به هستی و زندگی روزمره
- ۱۱۲ ۳-۲-۴-نگاه عادت ستیزانه به انسان
- ۱۱۲ الف- تعلقات باطنی، آرزوها و ایده ها و افکار خلاف آمد عادت
- ۱۱۵ ب- بیان تجربیات روحی عمیق و مکاشفات و کرامت ها
- ۱۱۹ ۳-۲-۵-نگاه عادت ستیزانه به زبان و ادبیات
- ۱۲۵ ۳-۳-بخش سوم (عادت ستیزی معنایی در تذکره الاولیا)
- ۱۲۶ ۱-۳-۳-تذکره الاولیا
- ۱۲۸ ۳-۳-۲-نگاه عادت ستیزانه به دین و شریعت
- ۱۲۸ الف- تأویل شگرف آیات قرآنی و احادیث و اقوال و روایات بزرگان
- ۱۲۹ ب- برداشت های عادت ستیزانه از ارکان و مناسک دینی

۱۳۱	پ-شطحیات عارفانه و گستاخی‌ها عرفا
۱۳۹	ت-افکار غیر معمول در حوزه دین و شریعت
۱۴۱	۳-۳-۳-نگاه عادت ستیزانه به هستی و زندگی روزمره
۱۴۴	۳-۳-۴-نگاه عادت ستیزانه به انسان
۱۴۴	الف-تعلقات باطنی و آرزوها و ایده‌ها و افکار خلاف آمد عادت
۱۵۰	ب-بیان تجربیات روحی عمیق و مکاشفات و کرامت‌ها
۱۵۴	۳-۳-۵-نگاه عادت ستیزانه به زبان و ادبیات
۱۵۵	۳-۳-۶-تأثیر عادت ستیزی معنایی در ادبیت متون منتخی
۱۷۰	فصل چهارم (نتیجه‌گیری و پیشنهادات)
۱۶۰	۴-نتیجه‌گیری
۱۶۴	فهرست منابع و مأخذ

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱) بیان مسأله: (تعریف دقیق مسأله، تشریح جنبه های مختلف و ابعاد موضوع و ابهامات مورد نظر تحقیق)

جور دیگر دیدن توانایی ویژه ای است که عرفا را قادر می سازد، نادیدنی هایی را که از دید و دریافت عادت زده دیگران دور است ببینند و از پدیده های عادت شده چیزهایی دریابند که دیگران قادر به دریافت آن نباشند. این برداشت ها در مباحثی چون: ستایش ابلیس، شطحیات عرفا، تأویل های شگرف از مناسک دینی، مضامین شعری و پدیده های عادی روزمره و غیره نمود پیدا می کند.

بخش بزرگی از ادبیات آثار شاعرانه ی متصوفه، ناشی از عادت ستیزی معنایی است. سخن گفتن از مکاشفه ها، واقعه های روحانی که درکش برای دیگران دشوار است و طرح اندیشه هایی که با نظام فکری و اعتقادی مردمان عصر متفاوت است. نوع نگرش رمز گونه به هستی در این گونه آثار، مخاطب را با فضایی پر رمز و راز مواجه ساخته، ابهامی در اثر پدید می آورد که موجب برانگیخته شدن عاطفه هنری مخاطب و در نتیجه التذاذ هنری وی از این گونه متون است.

این معانی می تواند چون دیگر شگردهایی که از زبان آشنایی زدایی می کند، از طریق بیان مطالب خلاف آمد عادت موجب برانگیخته شدن عاطفه ی هنری و اعجاب و شگفتی مخاطب و غافل گیری او گردد. در همین راستا، دکتر شفیعی کدکنی «آشنایی زدایی در دید» را از اندیشه های بنیادی عرفان انگاشته و محور جمال شناسی بلاغت صوفیه را، شکستن عرف و عادت های زبانی چه در دایره اصوات و چه در دایره معانی دانسته است.

۱-۲) تعریف مفاهیم تحقیق:

عادت ستیزی معنایی: عادت ستیزی یا هنجار گریزی معنایی در نظر فرمالیست ها (صورت گرایان)، از شگردهای هنری است که می تواند زبان را از حالت عادی و خودکار خود خارج کرده، موجب زیبایی و شاعرانگی آن گردد.

نثر عرفانی: بخشی از متون ادبیات فارسی متعلق به حوزه عرفان و تصوّف است. این آثار هم از لحاظ مفهوم و محتوا و هم از نظر شیوه بیان، واجد شاخصه هایی است که آن را به طور کلی از دیگر نثرهای فارسی متمایز ساخته است.

آشنایی زدایی: از نظر صورت گرایان روسی (فرمالیست ها) تمام شگردهایی که باعث می شود زبان یا نثر از حد عادی و خودکار خود فراتر رفته، تبدیل به شعر گردد، آشنایی زدایی نامیده می شود. فرمالیست (formalist): پیرو مکتب فرمالیسم، فرمالیسم گرایشی در هنر و ادبیات است که بیشتر بر زیبایی ظاهر یا فرم و شکل بیرونی آثار هنری و ادبی توجه و تأکید دارد تا معنی و محتوا.

۱-۳) سوالات تحقیق: (شامل سوال اصلی و سوالات فرعی)

سوال اصلی: عادت ستیزی معنایی در نثر عرفانی چگونه است و در آثار مورد بررسی چه

جایگاهی دارد؟

سوالات فرعی:

- ۱- عادت ستیزی معنایی چیست و انواع و گونه های آن در نثر عرفانی کدام است؟
- ۲- تأثیر عادت ستیزی های معنایی در ادبیّت متن چگونه است؟
- ۳- هر یک از متون مورد بررسی از نظر به کارگیری عادت ستیزی معنایی چه شباهت و تفاوتی با یکدیگر دارند؟

۱-۴) فرضیات تحقیق: (فرضیه های اصلی و فرضیات جنبی یا جانشینی)

فرضیه اصلی: یکی از شگردهایی که باعث جذابیّت متون عرفانی شده عادت ستیزی های معنایی است که ناشی از نگاه خاص و هنرمندانه و عادت ستیزانه متصوّفه به جهان هستی است. در آثار مورد بررسی این گونه عادت ستیزی های معنایی که شامل تأویل های شگرف از مناسک دینی، مضامین شعری، پدیده های عادی روزمره و نیز بیان تجربیات شخصی و احوال روحانی عرفا است، فراوان به کار رفته است.

فرضیه های فرعی :

۱- عادت ستیزی های معنایی گاه شامل تأویل هایی از آیات قرآن و احادیث نبوی و مناسک دینی است و گاه برداشتی دیگرگون از یک شعر و یا یک سخن حکمت آمیز و یا تأویل عناصر مربوط به زندگی روزمره است. از دیدگاهی دیگر عادت ستیزی ها گاه با مبانی شرعی و دینی و گاه با مبانی عقلی و عرفی در تضادند.

۲- از آن جا که عادت ستیزی معنایی از عوامل غافل گیری هنری و ایجاد شگفتی در مخاطب محسوب می شود به خوبی می تواند در ایجاد ادبیت و شاعرانگی در کلام و متن مؤثر باشد.

۳- به طور کلی در تمام آثار مورد بررسی عادت ستیزی معنایی مشهود است ولی از نظر نوع کاربرد و بسآمد آن تفاوت هایی وجود دارد. برای مثال در تمهیدات عین القضاة همدانی، تأویل های شگرف از آیات قرآنی و احادیث نبوی و نیز مناسک دینی موجب عادت ستیزی معنایی شده است. حال آن که در اسرارالتوحید تأویل و برداشت دیگرگونه از کلام یا شعر شاعران و نیز عناصر زندگی روزمره به عادت ستیزی معنایی منجر شده است

۱-۵) پیشینه موضوع و سوابق مربوط: (بیان مختصر تحقیق، نتایج بدست آمده و

نظرات رایج درباره موضوع رساله تحقیق)

از آن جا که عادت ستیزی معنایی از مطالب جدید عنوان شده در نقد ادبی جدید است، به طور مستقیم مقاله یا رساله منتشر شده ای در این باره وجود ندارد، با وجود این سید محمد راستگو در مقاله ای با عنوان «جور دیگر دیدن» منتشر شده در مجله تخصصی مطالعات عرفانی دانشگاه کاشان، دکتر شفیعی کدکنی در کتاب «موسیقی شعر»، دکتر پورنامداریان در کتاب های «سفر در مه» و «در سایه آفتاب»، پل نویا در «تفسیر قرآنی و زبان عرفانی»، کوروش صفوی در کتاب های «از زبان شناسی به ادبیات»، دکتر محمد رضا روزبه در مقاله ای با عنوان «جمال شناسی نثر صوفیانه» در کیهان فرهنگی به صورتی کاملاً غیرمستقیم اشاراتی بدین موضوع داشته اند.

۱-۶) ضرورت ها و اهداف تحقیق: (شامل اهداف علمی، کاربردی و ضرورت های انجام پژوهش است)

نظر به این که نثر صوفیانه یکی از جذاب ترین و برجسته ترین نمونه های نثر فارسی است و همواره دارای زوایای پنهانی بوده است که با نظریه های نقد ادبی جدید آشکار می گردد، به نظر می رسد تجزیه و تحلیل این متون بر اساس بررسی جلوه های عادت ستیزی معنایی که یکی از اصلی ترین مفاهیم در نقد ادبی فرمالیست هاست، بتواند جنبه های جدیدی از زیبایی های متون مورد بررسی را به نمایش بگذارد.

فصل دوم

مقدمات و تعاریف

گر عادت است رسم تکلف میان خلق
ما عارفیم و عادت ما ترک عادت است
«کمال خجندی»

۱-۲) عرفان و تجربه عارفانه

بخش عمده ای از آفرینش های هنری که بر بستر نثر فارسی پدید آمده، آثار به جا مانده از عارفان و صوفیانی است که در متن درگیری تجربه های عرفانی خویش دست به خلق چنین آثار ارزنده ای زده اند، از این رو عرفان و تجربه های عرفانی همواره در ادبیات ما از مباحث شگفتی زا و جذاب به شمار آمده است.

از نظر زرین کوب، عرفان طریقه معرفت و کشف حقیقتی است مبتنی بر ذوق و شهود باطنی (زرین کوب: ۱۳۷۳: ص ۹)، و متون عرفانی حاصل معرفتی ژرف و عمیق صوفیانه از موجودی برتر و جهانی ماورایی و شگرف، و معرفتی مبتنی بر حالتی روحانی، توصیف ناپذیر و بیان گریز و تجربه ای غیر قابل درک و فهم برای دیگران است. (همان: ص ۱۳۰)

به طور کلی در توصیف ناپذیری و غیر قابل درک بودن تجربه های عرفانی برای دیگران، چهار عامل مهم در نارسایی این گونه تجربه ها، نقش پر رنگی ایفا می کنند.

۱- تجارب عرفانی از آن جا که معانی مفهوم ناپذیری اند، نه در اندیشه می آیند و نه در گفتار به تعبیر پور نامداریان «ریختن این تجربه ها در قالب الفاظی که برای بیان محسوسات و مدرکات مفهوم پذیر خلق شده اند، زبان را از زبان بودن به معنی متفاوت خود تهی می کند یعنی رؤیا گونه و هذیان نمون می شود. این کلمات و الفاظ وقتی ظرف حضور قدیم و نامحسوس و نامرئی یا غیب می شوند، به دال های بدون مدلول بدل می شوند از خصلت نشانه بودن بیرون می آیند.» (پورنامداریان: ۱۳۸۰: ص ۲۰۸)

به تعبیری ماهیت کلام تجربه ی روحانی خود به نحوی است که در قالب الفاظ و واژگان زبانی ننگنجدیه و به گفته ابوبکر وراق در طبقات الصوفیه، عارف ورای سخن خود سیر می کند، یعنی معنایی که او درصدد القای آن است فراتر از کلامی است که معانی مورد نظر در قالب آن ریخته می شوند. «عالم فرود از سخن خویش است، و حکیم با سخن خویش است برابر، و عارف و محقق [به معنای به حقیقت رسیده] ورای سخن خویش است.» (انصاری: ۱۳۶۲: ص ۳۱۰)

۲- از عوامل دیگر توصیف ناپذیری تجربه های عرفانی، ماهیت تجزیه ناپذیری حالات و تجارب عرفانی است، که باعث شده عقل منطقی که جز با کثرت ها سر و کار ندارد از درک و احاطه به تجارب عرفانی که کثرت شامل حال آن نمی شود؛ عاجز باشد و این نامفهومی این تجربه ها از جمله عواملی می گردد که تجربه ها به زبان هم در نیایند. (حسینی: ۱۳۸۱: ص ۱۴)

۳- عامل دیگر را می توان خود گوینده دانست، عارف لحظه درگیر شدن با تجربه عرفانی دچار غلبه عاطفه و معنا می گردد. وی چنان درگیر تجربه شده که خودی برایش باقی نمی ماند، و دچار حیرت و بی خودی می گردد که حاصل آن بی زبانی است. در واقع حالات عاطفی و روحانی ناشی از تجربه، چنان وی را مستغرق می سازد که دیگر قادر به بیان درستی از احساس ناشی از تجربه اش نیست.

۴- آخرین عامل مفهوم ناپذیری این گونه تجربه ها، عامل مخاطب کلام است. این عامل که در نتیجه ی شخصی بودن تجربه عرفانی به وجود می آید به این معنی است که بیان و درک این تجارب برای کسانی که اهل آن نباشند نامفهوم خواهد بود. (همان: ص ۱۵)

عارف هنگام بیان تجربه روحانی خویش، از آن جا که ماهیت هر تجربه عرفانی است که در قالب کلام و زبان نمی گنجد، در زمان درگیر شدن با آن تجربه دچار حیرت و بی خودی شده، خود نیز از ماهیت کلام و سخن خود نیز بی خبر است، به تعبیر عین القضاة، «گوینده نمی داند که چه می گوید؛ شنونده چه داند که چه می شنود؟!» (تمهیدات: ص ۱۵)

درک تجربه عرفانی برای دیگران غیر قابل درک است، از آن جاست که میبدی در مرصاد العباد می گوید: «زبان غیب، هم اصل غیب دانند» (رازی: ۱۳۷۹: ص ۲۳۲)

برای درک عمق تجربه روحانی باید اهلیت آن را دارا بود تا به درک آن نایل شد، به گفته عین القضاة، «عاشقی باید تا سخن عاشقان تواند شنود، فارغان را از این حدیث چه خبر؟!» (عین القضاة: ۱۳۶۲: ۱/۱۲۹)

هم چنین به گفته او: «مجنون صفتی باید، اولاً، تا در دام لیلی تواند افتاد.» (همان: ۴۴۵/۱)

از دیگر ویژگی‌هایی که برای تجربه‌های عرفانی می‌توان برشمرد، رازناکی و ابهام این گونه تجربه‌هاست، ابهامی که ناشی از نوع نگرش رمزگونه صاحب تجربه به هستی و پدیده‌هاست. از این رو بسیاری بر این بودند که از منظرهایی متفاوت پرده از رازناکی و چیستی حقیقی عرفان و تجربه‌های عرفانی بردارند، اما از آن‌جا که گویا این ابهام و رازناکی ذاتی آن‌هاست، کسی قادر به این کار نگشته است. (راستگو: ۱۳۸۴: ص ۸۰)

ابهام متون صوفیانه ناشی از بیان تجربه‌های عرفانی و شرح مکاشفات روحی عارف است، تجربه‌هایی که از شاخص‌ترین ویژگی‌های آن، چنان‌که پیش‌تر اشاره کردیم، توصیف ناپذیری، بیان نشدنی و تکرار نشدنی و غیر قابل درک و فهم بودن برای دیگران است. پیامد این ابهام صوفیانه در متون عارفانه، حیرت و شگفتی حاصل از مطالعه این متون است.

دیگر ویژگی‌هایی که در متون عرفانی به چشم می‌خورد، نوع نگرش متفاوت عارف به هستی و جور دیگر دیدن جهان و پدیده‌هاست.

نوع نگرش متفاوت عارف در گرو شناخت و دریافت وی از جهان و پدیده‌های آن است. شناخت و دریافتی دیگرگون از دیگران که آنان را از نوعی جور دیگر دیدن برخوردار ساخته است که به تعبیر راستگو، «از ریشه دارترین ویژگی‌هایی است که سرشت عرفانی بر آن نهاده شده است.» (همان: ص ۸۴)

به اعتقاد دکتر راستگو دید و دریافت و شناخت و شنیدی که عارفان و هنرمندان از جهان و پدیده‌های آن دارند، بسی فراتر و فراخ‌تر و ژرف‌تر است از دید و دریافت و شناخت و شعوری که دیگران دارند. اینان از آن‌جا که ذهن و ضمیری ویژه دارند، نگاه و نگرشی ویژه نیز دارند و از همین روی جهانی جدا از جهان دیگران دارند. چرا که چون نگاه آدمی دیگرگون شود، جهان او نیز دیگرگون می‌شود. (همان: صص ۸۴-۸۳)

با فقدان چنین نگاه عارفانه و هنرمندانه‌ای است که جهان و جلوه‌های آن، برای ما تکراری و عادت شده می‌نماید، به تعبیر سهراب «غبار عادت پیوسته در مسیر تماشاست.» (سپهری: ۱۳۵۸: ص ۳۱۴)